

Юсікова О. В.,

старший науковий співробітник

Інституту української мови Національної академії наук України

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЗА ДИНАМІКОЮ ЛЕКСИКИ ВІВЧАРСТВА ГОВІРКИ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. Аналіз динаміки діалектної системи нині залишається актуальною проблемою української діалектології, яка не знайшла ще достатнього опрацювання, зокрема й на лексичному рівні. Метою нашого дослідження є окреслення динаміки функціонування одиниць тематичної групи лексики вівчарства говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області за період від 50-х рр. минулого століття [1] і до сьогодні¹. Вивчення динаміки вівчарської лексики села Богдан показало, що зміни відбуваються не лише на рівні інвентаря лексичних одиниць, а й на рівні їх функціонування й семантики. Кожне з явищ має проєкцію на більш широкий діалектний простір і вказує на типовість досліджуваної діалектної системи як одиниці гуцульського діалекту в цілому.

Ключові слова: діалектна система, лексичний рівень, тематична група лексики вівчарства, динаміка мовного явища, архаїчна лексична одиниця, семантичний локалізм.

Постановка проблеми. Говірка села Богдан Рахівського району Закарпатської області є архаїчною діалектною системою окремого діалектного ландшафту, яким є гуцульські говірки Рахівщини. Населений пункт уперше згаданий у 1400-х рр. Говірка Богдана, як і інші говірки населених пунктів Рахівщини, до наших днів зберігає значну за кількісним і якісним складом систему архаїчних мовних особливостей, які притаманні як окремо гуцульському говору, так і говорам південно-західного наріччя в цілому. Аналіз національного складу населення Богдана дає можливість констатувати, що в селі в 50-х рр. минулого століття проживали, крім гуцулів, бойки, лемки, румуни, угорці та представники інших національних меншин, що загалом характерно для говірок Закарпаття.

Дослідження динаміки діалектної системи нині залишається актуальною проблемою української діалектології. Показовою є думка Л. Коць-Григорчук про те, що говори – це «виявлена в мовному просторі діяхронія мови» [2, с. 19, 27]. Питання динаміки діалектної системи як цілості, з огляду на опрацювання його в міжнародному контексті, розглядалося П. Гриценком. Учений констатує, що структурна зв'язаність елемента мовної структури «безпосередньо відбивається на його динаміці» [3, с. 102–107]. Такий підхід поділяє й К. Глуховцева, яка показала вперше в українській діалектології необхідність розгляду динаміки лексичних явищ у діалектній мові [4, с. 29]. Питання динаміки діалектної системи ще не знайшло достатнього опрацювання в діалектологічній науці, хоча воно піднімалося

у зв'язку з вивченням таких фундаментальних діалектологічних проблем, як інтерференція ареалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених лексиці вівчарства, показав, що нині південно-західні говори зберігають значну кількість власне гуцульських локалізмів у цій тематичній групі, лексика вівчарства й нині залишається невід'ємним компонентом лексичної системи говорів регіону Карпат [5; 6; 7; 8; 9; 10].

Метою статті є аналіз динаміки функціонування архаїчних одиниць лексичної системи говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області за період від 50-х рр. минулого століття й до сьогодні. Лексична система говірки й лексика вівчарства зокрема, як показують монографічні праці діалектологів [5, с. 10], відомості Атласу української мови, діалектних словників, сучасні експедиційні обстеження говірки, за більш ніж півстоліття не зазнала суттєвих змін у своєму розвитку. У статті ставимо **завдання** простежити перехід архаїчної лексики до пасиву, утрату певних компонентів семантичного поля архаїчних лексем у зв'язку зі зникненням побутових реалій.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних занять місцевого населення в Богдані протягом віків було вівчарство. Як відомо, у тематичній групі «Гірське вівчарство» представлений значний шар лексики, що притаманний українському й західнослов'янському діалектному континууму Карпатського регіону в цілому. Якщо лісосплав уже відійшов у минуле, то гірське вівчарство ще збережене в селі. В активному вжитку в лексичній системі досліджуваної говірки досі перебувають карпатизми: *кош'єр, кош'єра* – «загорода для овець із двох частин», *маржі'єна, струнгар, полоніна* [6, с. 480], *бóртка сіра* – «грудка сиру»; *солóдке молоко* – «свіже здоєне молоко» [6, с. 403], *св'їже молоко* – «свіжоскисле молоко», *будз* – «великий шматок овечого сиру у вигляді округлої головки»; «овечий сир, з якого виготовляють бринзу» [6, с. 85]; інші джерела подають семантику «свіжий овечий сир» [11, с. 278]; *вурда* – «солодкий сир, утворений виварюванням сироватки (овечий або коров'ячий)»; «густа речовина, яка збирається на поверхні перевареної сироватки» [6, с. 167; 11, с. 440], лексема турецького походження, яка функціонує в українській і західнослов'янських мовах, є запозиченням зі східнороманських мов (румунської, молдавської) – *з'єр* – «сироватка з овечого молока», інші значення в межах Карпатського регіону – «сироватка з коров'ячого молока»; «сироватка, що стікає зі сквашеного змішаного сиру з овечого, коров'ячого та козячого молока»; «хвороба вимені корів та овець у вигляді маленьких пухирців» [6, с. 227] (лише в молдавських говірках нині функціонують паралелі до лексеми *з'єр*), *же^нтіц'є* – «переварена сироватка з овечого молока», інші значення в межах Карпатського регіону – «сироватка з коров'ячого чи змішаного молока»; «осад,

¹ Говірка с. Богдан Рахівського району Закарпатської області була досліджена нами у 2010–2011 рр. Говірка належить до ареалу Рахівської Гуцульщини. До цього ареалу належать також села Косівська Поляна, Росішка, Богдан, Відричка, Бребоя, Розтоки, Луги, Тростянець, Кваси, Блин, Ситний, Говерла, Ясеня, Костилівка, Ольхований, Круглий.

що залишається після збивання сметани» [6, с. 258], *брінз'є* – «овечий спеціально приготований засолений сир» (етимологи вважають лексему словом готського походження чи варіантом румунського *брінза*) [12, с. 81]. У структурі досліджуваної говірки села Богдан збережено чимало архаїчної лексики, що характерна лише для регіону Гуцульщини. Власне говірковим локалізмом можна вважати назву *скотар'ка* – «жінка-пастух», бо, за твердженнями інформаторів, у говірках сусідніх сіл для жінки-пастуха функціонує назва *майерка*. Інформатори попереджали, що в них деякі реалії називаються не так, як, наприклад, у селах, що розташовані недалеко від Богдана в долині Чорної Тиси, у так званих «нижніх селах»; *требіта* – «музичний інструмент вівчарів на полонині», лексема румунського походження [6, с. 598]. Власне гуцульською є лексика на позначення знарядь праці, що використовуються й нині вівчарями на полонинах. Це такі назви, як *бовт* – «дерев'яна палиця із зарубками для вимірювання кількості молока» [6, с. 63], лексема походить від дієслова *бóвтати* й має семантику «палиця для розмішування» [11, с. 218]; *ку'жба* – «залізний гак, на якому вішають котел над вогнищем на полонині» [6, с. 353], *батал* (*батал'єу*), *жбатол'їу* (*батал'їу*) – «палиця з дерев'яним кругом на кінці для перемішування овечого молока при виготовленні сиру», лексема має паралелі на Хустщині зі значенням «копистка для вимішування мамалиги» [6, с. 38, 257], «збивачка в масничці» [11, с. 149]. Ця лексема є запозиченням зі східнороманських мов, пор. рум. *баталав* – «праник для білизни», *реваш* – «палиця із зарубками для обліку молока в полонині» [6, с. 516]; *кохати*, *сокотіти* – «ростити, берегти худобу, птицю», у говірках покутсько-гуцульського порубіжжя – «стерегті» [13, с. 285]; *ворошіти сир* – «відцідзувати сир». Поширеним у говірці є регіоналізм, дієслово *имітис'є* – «робитися, утворюватися (про утворення сиру з овечого молока)» [6, с. 298]. Це зворотне дієслово походить від давнього дієслова *иміти*, *плекати* (*молоко*) – «робити з молока сир», *ім'єс'а* – «робиться». Дієслівна лексика на позначення процесів приготування сиру максимально інформативна в контексті, у складі реченневих структур вона найповніше відображає семантику позамовної дійсності. Архаїчні дієслова зберігають у пам'яті носіїв говірки уявлення про той чи інший виробничий процес і послідовність його виконання.

Інша група лексики нині перебуває в пасиві у зв'язку із занепадом багатьох процесів, утратою реалій вівчарського господарства: *стаїа* – «житло пастухів на полонині», *коліба* (*куліб'ка*) – «пристаніще пастухів» [6, с. 335]; нині занепав спосіб приготування вівчарського сиру за допомогою саморобної закваски, використовують уже готові таблетовані засоби, звісно, смак за таких умов частково був утрачений, про що говорили й самі жителі Богдана. Отже, багато назв тематичної групи вівчарства нині збереглися лише в пам'яті найстарших жителів села: *кл'єг* (вихідна форма *гл'єг*, *гл'ар*) – «частина шлунок молодого ягняти, якою сквашують молоко», запозичення з румунської мови [6, с. 85, 213; 11, с. 531]; *бузов'їр* – «крідка марля для відцідзування сиру після варіння вурди», *ріндз'є* – «висушений шлунок молодого ягняти, теляти для приготування закваски» [6, с. 525], *бербеніц'а* – «діжка для молочних продуктів», «діжка для зберігання та транспортування молока на гірських пасовиськах»; ця лексема, на думку етимологів, є запозиченням із румунської чи угорської мови, функціонує в польській мові [6, с. 42–43; 11, с. 168]; інші значення в межах Карпатського

регіону – «дерев'яний посуд для зберігання бринзи в умовах гірського випасу овець», «діжка для заквашування капусти, огірків»; «діжка для транспортування ропи, соляного розчину для виготовлення бринзи».

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження й наших попередніх розвідок [14] можна зробити висновки про те, що вивчення динаміки лексичного рівня окремої діалектної системи слід проводити в контексті розгляду діалектного континууму в цілому. Дослідження динаміки говірки як окремої мовної системи відкриває перспективи для висвітлення не лише проблеми інвентаря мовних засобів, а й їх структурної взаємодії та функціонування в діалектному просторі. Розгляд динаміки лексичного рівня говірки с. Богдан показав, що на збереження лексеми у діалектній системі впливає її поширеність у регіоні Карпат, а говіркові локалізми серед запозичених поступаються місцем українським відповідникам. Зрушення простежуємо на рівні їх функціонально-семантичного наповнення. Кожне з розглянутих явищ має проєкцію на ширший діалектний простір і свідчить про типовість лексичної системи розглянутої говірки як одиниці регіону Гуцульщини в цілому.

Література:

1. Картотека матеріалів до Словника говірок Закарпатської області М. Грицака, зберігаються в Інституті української мови НАНУ.
2. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція. Нью-Йорк Львів: Вид-во НТШ, 2002. 267 с.
3. Грищенко П. Простір і час у лінгвістичній географії. Проблеми сучасної ареології. К.: Наукова думка, 1994. С. 102–110.
4. Глуховцева К. Лінгвістичний атлас назв народного побуту у східнослов'янських говірках. Луганськ, 2003. 181 с.
5. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАНУ, 2008. 423 с.
6. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 668 с.
7. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника Гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. Ужгород: Ужгород. національний ун-т. 2005. 266 с.
8. Піпаш В. Закарпатська Гуцульщина: історико-етнографічний нарис. Вид. 2-е, переробл. та допов. Ужгород: Вид-во Олександрії Гаркуші, 2012. 68 с.
9. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 232 с.
10. Клепикова Г. Славянская пастушеская терминология. М., 1974. 256 с.
11. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Укладачі: Р. Болдирев, В. Коломієць, А. Критенко, Т. Лукінова, О. Мельничук, Г. Нікулін, Г. Півторак, О. Пономарів, Н. Родзевич, Н. Романова, В. Скляренко, І. Стоянов, В. Ткаченко, О. Ткаченко, А. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наук. думка. Т. 1: А – Г. 1982. 632 с.
12. Дзензелівський Й. Українські західнослов'янські лексичні паралелі. К.: Наук. думка, 1969. 212 с.
13. Лесюк М. Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя. Школи, постаті, проблеми. Львів, 2004. С. 275–288.
14. Юсікова О. Гуцульська лексика на позначення виробничих процесів у говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Мова і культура (Науковий журнал). К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. Вип. 20. Т. 1(186) С. 126–131.

Юсикова Е. В. Из наблюдений за динамикой лексики овцеводства говора села Богдан Раховского района Закарпатской области

Аннотация. Анализ диалектной системы в настоящее время остается актуальной проблемой украинской диалектологии, которая не нашла еще достаточного изучения, в частности, на лексическом уровне. Целью нашего исследования является определение динамики функционирования единиц тематической группы лексики овцеводства говора села Богдан Раховского района Закарпатской области за период с 50-х гг. прошлого века и до сегодняшнего дня. Изучение динамики лексики села Богдан показало, что изменения происходят не только на уровне инвентаря лексических единиц, но и на уровне их функционирования и семантики. Каждое из явлений имеет проекцию на более широкое диалектное пространство и указывает на типичность исследуемого говора как единицы гуцульского диалекта в целом.

Ключевые слова: диалектная система, лексический уровень, тематическая группа лексики овцеводства, динамика языкового явления, архаичная лексическая единица, семантический локализм.

Yusikova O. From observation above dynamics of the lexical thematic group of the sheep breeding in dialect of the village Bogdan of the Raxiv district of the Transcarpathion region

Summary. The analysis of the dynamics of the dialect system is still a topical issue of Ukrainian dialectology, which has not yet been sufficiently developed, in particular at the lexical level. The purpose of our study is to outline the dynamics of the functioning of units of the lexical thematic group of the sheep breeding of everyday vocabulary of the village Bogdan of the Rakhiv district of the Transcarpathion region during the period from the 50-s years of the last century to today. The study of the dynamics of lexical dialect of the Bogdan village showed that the dialect changes not only in lexical inventory assets, and the level of their functional and semantic content. Each of the phenomena has a projection on a wider area dialect and indicates the typical dialect lexical system considered as a unit of the Hutsulian dialect as whole.

Key words: dialect system, lexical level, lexical thematic group of the language of the sheep breeding, dynamics of the linguistic phenomena, archaic lexical unit, semantic lokalizm.